

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยการศึกษาวิเคราะห์คำสอนในคำขอเรื่องพระอภัยมณี และศรีสุวรรณ สามารถจำแนกออกได้ดังนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ประวัติคำขอเรื่องพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ

คำขอเรื่องพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ได้รับอิทธิพลจากเรื่องพระอภัยมณี ผลงานของสุนทรภู่ ซึ่งเรื่องนี้ได้รับความนิยมกันอย่างกว้างขวางรวมทั้งในเขตล้านนาด้วยเช่นกัน กวีล้านนาได้นำเอาเรื่องดังกล่าวมาปรับเป็นแบบสำนวนชาดกและสำนวนคำขอ ผู้แต่งสำนวนที่เป็นคำขอนั้นได้แก่พระญาพรหมโวหาร หรือ บ้างก็เรียกว่า “พระญาพรหมวิสัย” แต่งเรื่องนี้ขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2420-2425 ตามพระประสงค์ของเจ้าแม่ทิพเกสรแห่งราชสำนักนครพิงค์ ซึ่งทรงโปรดละครแบบกรุงเทพ ขณะที่แต่งคำขอเรื่องนี้ พระญาพรหมโวหารมีอายุเกือบ 80 ปีแล้ว และท่านก็ปรารถนาถึงปัญหาสุขภาพของท่านในช่วงท้ายบทอยู่หลายครั้ง

คำขอเรื่องพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ได้มีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือออกจำหน่าย โดยโรงพิมพ์ของนายเมืองใจ ชัยนิลพันธุ์ มีขนาดเล่มประมาณ 6x9 นิ้ว จำนวน 141 หน้า รวม 24 ตอน และนับจำนวนบทคำได้ 1,512 บท พิมพ์ด้วยอักษรล้านนา พิมพ์ครั้งที่หนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2473 ทั้งนี้ในการตีพิมพ์ดังกล่าวได้พิมพ์รวมเล่มกับ “คำคำสอนสี่ลัทธิมัดห้าเส้น” แต่งโดยน้อยปัญญา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม เดือน 11 เหนือ (เดือน 9 ภาควกลาง) พ.ศ. 2465 ปีกดเส็ด สำหรับคำขอเรื่องพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ มีเนื้อเรื่องตามลำดับบทหรือตอนต่างๆ ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 เมื่อกล่าวชมเมืองรัตนแล้วจึงเริ่มเรื่องว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ที่พระบิดาคือท้าวสุทนต์ประสงค์จะให้พระโอรสคือพระอภัยมณีและศรีสุวรรณไปเรียนวิชาตามแบบกษัตริย์ ทั้งสองกุมารจึงออกเดินทางไปจนถึงบ้านจันทคามที่มีอาจารย์สองท่านอยู่ที่นี่ พระอภัยมณีเลือกเรียนวิชาเป่าปี่ ส่วนศรีสุวรรณเลือกเรียนการกระบี่กระบอง

บทที่ 2 พระอภัยมณีศรีสุวรรณนำเอาอามรงค์ของตนไปขอเป็นค่าเรียนวิชาจากอาจารย์ที่ได้กำหนดค่าเล่าเรียนไว้เป็นเงินหนึ่งแสนตำลึงทอง เมื่อสองพี่น้องเรียนวิชาการจบแล้ว อาจารย์จึงเอาอามรงค์มามอบคืน และบอกว่าที่กำหนดค่าเล่าเรียนสูงนั้นมีใช้ต้องการเงินทอง เพียงแต่ไม่ต้องการคนต่ำช้ามาขอเรียน ศรีสุวรรณที่เรียนจบแล้วก็เดินทางมาสมทบพระเชษฐา จากนั้นทั้งสองพี่น้องก็เดินทางกลับเมือง ฝ่ายท้าวสุทนต์เมื่อรับรู้ว่าลูกไปเรียนวิชาเป่าปี่และกระบี่กระบองเช่นนั้นก็ไม่พอพระทัย เพราะเห็นว่ามีวิชาของผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ จึงขับไล่ทั้งสองพี่น้องออกจากเมืองรัตนไประหว่างทางนั้นพระอภัยมณีเกิดความท้อถอยขึ้น จนร้อนถึงศรีสุวรรณต้องปลุกปลอบให้ม่ใจเข้มแข็ง แล้วจึงพากันเดินทางต่อไปจนถึงฝั่งมหาสมุทร

บทที่ 3 กล่าวถึงสามพราหมณ์ คือ พราหมณ์โมรา ซานนทและวิเชียร เป็นสหายรักกัน ต่างคนต่างมีความสามารถคนละอย่าง คือพราหมณ์ซานนทสามารถเรียกลมฝนได้ พราหมณ์วิเชียรสามารถยิงธนูได้ถึงครึ่งละเจ็ดดอก ส่วนพราหมณ์โมรานั้นอาจแปลงกายได้หลายประการ ทั้งสามนั้นเมื่อตกบ่าลงก็ชวนกันนั่งสำเภายนต์ไปเที่ยวจนไปถึงบริเวณที่พระอภัยมณีศรีสุวรรณนั่งอยู่จึงเข้าไปหาแล้วสนทนากันจนทราบความเป็นมาของทั้งสองฝ่าย ทั้งสามพราหมณ์ต่างสงสัยว่าวิชาเป่าปี่นั้นจะดีวิเศษอย่างไรพระอภัยมณีจึงให้ทั้งหมดนอนลงแล้วเป่าปี่จนกระทั่งผู้ฟังทั้งหมดนั้นหลับไป ในบริเวณนั้นยังมีนางผีเสื้อยักษ์นางหนึ่ง วันนั้นนางออกจากคุหาไปหาอาหารมาจนถึงที่นั้น ได้ยินเสียงปี่จึงมองไปพบพระอภัยมณีก็พอใจ จึงจับตัวพระอภัยมณีแหวกสายน้ำลงไปในถ้ำของตนแล้วแปลงกายเป็นนางมนุษย์เข้าไปเฝ้าโลมพระอภัยมณี แม้พระอภัยมณีจะสำเหนียกรู้ว่าเป็นนางยักษ์ผีเสื้อสมุทร แต่ก็ไม่อาจแข็งขันได้จึงให้นางสาบานว่าจะไม่ทำร้าย จากนั้นจึงแข็งใจเป็นสามีของนางแปลงนั้น นางแปลงก็ให้ความเอื้ออาทรหาอาหารมาเลี้ยงดูอยู่ตลอดมา

บทที่ 4 ฝ่ายศรีสุวรรณและสามพราหมณ์ลี้ภัยอยู่จนตกเย็นก็ตื่นขึ้น เมื่อไม่พบพระอภัยมณีก็ค้นหาเมื่อพบรอยเท้าของนางยักษ์ผีเสื้อสมุทรเข้าก็สันนิษฐานว่าคงมาจับพระอภัยมณีไปกินเสียแล้ว ศรีสุวรรณเสียใจจนสิ้นสติ สามพราหมณ์จึงต้องช่วยให้ฟื้นคืนมาแล้ว พราหมณ์ซานนทจับยามดูรู้ว่าพระอภัยมณียังมีชีวิตอยู่เพียงแต่ถูกนางยักษ์ลักไปอุปถัมภ์ จากนั้นจึงชวนกันลงเรือไปค้นหา แต่เมื่อถึงวาระที่ศรีสุวรรณจะมีคู่ เรือของคนทั้งสี่จึงไปถึงเมืองหนึ่ง ทั้งสี่เกรงจะมีคนรู้ว่าเป็นสำเภายนต์จึงพากันเผารือแล้วว่ายน้ำขึ้นฝั่ง เมื่อพบนายด่านก็บอกว่าตนเป็นหมอมาสวาทหาสาธุชนไพร่ บังเอิญไฟไหม้เรือจึงขออาศัยอยู่กับนายด่านสักระยะหนึ่งนายด่านเล่าว่าเมืองนี้มีกษัตริย์ชื่อท้าวทศสวงค์ผู้มีธิดาสามชื่อเกษราและนางเกษราณี ท้าวอุเรนซึ่งเป็นกษัตริย์ชวามาสู่ขอแต่ก็โปรดประทานให้

บทที่ 5 รุ่งขึ้น นายด่านก็พาสี่หนุ่มออกชมเมือง สาวๆ แม้คำเห็นศรีสุวรรณเป็นหนุ่มรูปงามก็ตะโกนหยอก ส่วนนางกระจงซึ่งเป็นคนซื้อของเข้าครัวในวังเห็นศรีสุวรรณรูปงามก็ติดตามไป ฝ่ายยายวิเศษแม่ครัวเห็นผิดเวลาจึงให้คนของตนไปตามหานางกระจงเพื่อนำไปชำระโทษ นางกระจงกลับว่าตนมีสามีเป็นพราหมณ์ยายวิเศษจึงไปบอกพระพี่เลี้ยงของนางเกษรา พระพี่เลี้ยงจึงให้จับตัวพราหมณ์เข้าไปในวังเพื่อลงโทษ ครั้นเห็นศรีสุวรรณมีโฉมอันงามประหลาดจึงให้นำตัวคนทั้งสี่ไปไว้ในสวนอุทยานให้ตาและยายผู้ดูแลอุทยานคอยควบคุมตัว ครั้นนี้ศรีสุวรรณออกปากว่าไม่ชอบผู้หญิงโดยเฉพาะชาววัง

บทที่ 6 สี่พระพี่เลี้ยงเมื่อเข้าเฝ้านางเกษรานั้น ก็พยายามชักจูงให้สนใจพราหมณ์ด้วยประการต่างๆ และคั้นนินนางเกษราก็ด่าว่ามิรู้มาริตตนไว้ ซึ่งพี่เลี้ยงก็รีบทำนายนว่าจะมีคู่ และในวันเดียวกันนั้นสี่พี่เลี้ยงก็พากันออกไปที่สวนอุทยาน สามพราหมณ์เห็นท่าทางสาวชาววังก็เข้าใจ แต่ศรีสุวรรณก็แกล้งทำเป็นขมขื่นในการทำสวนโดยไม่สนใจผู้ใดทั้งสิ้น

บทที่ 7 พระพี่เลี้ยงเห็นศรีสุวรรณก้มหน้าทำงานก็สงสาร จึงสั่งให้ตาสายงดการใช้งาน ส่วนสามพราหมณ์นั้นเมื่อได้โอกาสนักสนทนากับพระพี่เลี้ยงพลางขอหมากพลูบุหรี่จากชาววัง นางพี่เลี้ยงก็ถือโอกาสชักใช้เรื่องราวของศรีสุวรรณจากสามพราหมณ์ไปด้วย สามพราหมณ์จึงแนะให้พี่เลี้ยงชวนนางเกษรามาชมสวน

บทที่ 8 ศรีสุวรรณกล่าวเตือนสามพราหมณ์มิให้หลงเชื่อมารยาสตรและควรออกเดินทางไปค้นหาพระอภัยมณีต่อไป สามพราหมณ์ท้วงว่าเมื่อได้โอกาสพบสาวงามก็น่าจะลองเสียงดูก่อน ฝ่ายพระพี่เลี้ยงเมื่อสบ

โอกาสที่ชวนนางเกษราไปชมสวนครั้งศรีสุวรรณเห็นนางเกษราเข้าก็พอใจ และนางเกษราก็พอใจศรีสุวรรณเช่นกัน แต่เมื่อนางสงสัยว่าพี่เลี้ยงจะชวนมาพบชายดังกล่าว นางเกษราก็สั่งให้จัดขบวนกลับวัง

บทที่ 9 เมื่อนางเกษราลับตาไปแล้ว ศรีสุวรรณก็หม่นหมองกังวลเรื่องที่ยากพบกับนางเกษราอีก ฝ่ายนางเกษราก็ได้แต่คำนึงถึงศรีสุวรรณ นางพี่เลี้ยงสังเกตเห็นความน้อยใจจึงแกล้งขบร้องกล่าว่ามีราชบุตรปลอมเป็นพราหมณ์มาแสวงหาคุณ เมื่อนางเกษรารู้ทันพี่เลี้ยงก็แกล้งทำเป็นโกรธ สั่งให้เลิกพูดถึงเรื่องนั้นอีก นางพี่เลี้ยงจึงเปิดตู้เอาเรื่องอุณรุทธราชได้คู่มารับให้ฟังอีกจนหลับไป

บทที่ 10 ฝ่ายศรีสุวรรณที่ยังงุนงงใจอยู่นั้นก็ไม่นับเป็นอันหลับนอนจนพราหมณ์ทั้งสามช่วยกันเตือน ส่วนสามพราหมณ์ไม่สามารถแบ่งคู่กับพระพี่เลี้ยงได้ถูก ศรีสุวรรณจึงแนะนำให้จับฉลาก ซึ่งพราหมณ์วิเชียรได้คู่กับนางจงกลณี พราหมณ์सानนท์คู่กับนางอุบล และพราหมณ์โมราได้นางประภา เหลือแต่นางศรีสุตาจึงยกแถมให้กับศรีสุวรรณ

บทที่ 11 วันรุ่งขึ้น นางพี่เลี้ยงก็ไปที่สวนอุทยาน สามพราหมณ์ต่างคนต่างเข้าไปหาคู่ของตนแล้วพูดคุยกัน คราวนั้น ศรีสุวรรณก็เอาใบตองมาเขียนเพลงยาวฝากไปถึงนางเกษราพร้อมกับอำมรงค์เรือนครุฑ และขอให้นางขอประทานผ้าสไบผืนที่นางห่มวันไปชมสวนนั้นให้ตนด้วย

บทที่ 12 เมื่อถึงวังและได้โอกาสแล้ว พระพี่เลี้ยงก็ถวายสารรักและของฝากรวมทั้งของปริศนาแก่นางเกษรา เมื่อนางเกษราอ่านแล้วก็แกล้งทำเป็นไม่พอพระทัยแต่ก็ประทานผ้าสไบผืนนั้นแก่พี่เลี้ยงแล้วคบคิดกันแต่งเพลงยาวตอบศรีสุวรรณและมอบให้พี่เลี้ยงทั้งสี่นำไปให้ศรีสุวรรณในวันรุ่งขึ้น

บทที่ 13 สามพราหมณ์เห็นนางพี่เลี้ยงไปถึงสวนก็ไปต้อนรับแล้วคลอเคลียกันตามคู่ของตนซึ่งนางศรีสุตาเมื่อไม่มีคู่จึงไม่พอใจ และเรียกพวกบ่าวตามหลังกลับไปวังก่อน ทำให้พี่เลี้ยงทั้งสามต้องรีบกลับตามไป ฝ่ายศรีสุวรรณเมื่อได้สารรักจากนางเกษราแล้วก็อ่านด้วยความปลื้มปิติเป็นที่สุด

บทที่ 14 เมื่อนางศรีสุตากลับถึงวังก็เข้าเฝ้านางเกษราแล้วกล่าวว่าสามนางไปมัวคบชู้และนางพี่เลี้ยงทั้งสี่ก็ถึงกับทะเลาะกันต่อหน้านางเกษรา

บทที่ 15 ฝ่ายท้าวอุเณเมื่อได้รับการปฏิเสธที่จะส่งนางเกษรานั้นก็ไม่พอใจจึงยกทัพมาประชิดและให้ทหารตีรุกเข้ามาตามลำดับ ประชาชนก็อพยพเข้าสู่เมืองมากขึ้น ท้าวทศสวงศ์ก็สั่งให้เตรียมรบ

บทที่ 16 เมื่อนางเกษราเกรงว่าบิดาจะส่งตนให้กับท้าวอุเณเช่นนั้น ก็คิดถึงศรีสุวรรณ นางจึงให้ศรีสุตาไปถามพวกผู้ชายว่าจะทำอย่างไรต่อไป ทั้งสี่หนุ่มบอกว่าจะอาสาสู้ศึกในครั้งนี้

บทที่ 17 เมื่อศรีสุตากลับถึงวังแล้วก็เข้าทูลนางเกษราแล้วเสริมว่าศรีสุวรรณจำนงใจมาที่นางจึงขออาสาด้วยความรัก นางเกษราส่งสารศรีสุวรรณและกล่าวว่าหากเมืองแตกแล้วก็จะพยายามออกไปหาศรีสุวรรณให้จงได้ ฝ่ายข้าศึกแขกชวากเข้ามาล้อมกรุงแล้วจึงให้ทูตมาสาสน์มาบอกว่าหากไม่ยกนางเกษราให้ก็จะยกเข้าตีเมืองท้าวทศสวงศ์จึงกล่าวกับทูตว่าจะขอหารือกับขุนนางดูก่อน แล้ว จะให้คำตอบในวันรุ่งขึ้น

บทที่ 18 ฝ่ายศรีสุวรรณก็พาสามพราหมณ์เข้าบุกทัพข้าศึกแล้วตัดศีรษะนายทัพไปคนละหัวเพื่อแสดงความสามารถก่อนที่จะเข้าเฝ้าถวายตัวสู้ศึกแขกชวาจากนั้นก็ไปที่ประตูเมืองซึ่งนายประตูก็เปิดรับและพาไปถวายตัวยังที่ประชุมขุนนาง สี่หนุ่มขออาสาสู้กับข้าศึกและกล่าวว่าที่มีข้าศึกมาตีเมืองนี้เป็นเพราะพระบิดามีเคราะห์จึงจะทรมานวิพมนต์สะเดาะเคราะห์ถวาย ท้าวทศสวงศ์เมื่อเห็นพราหมณ์หนุ่มทำทางดีเข้ามาอาสานั้น

พิเคราะห์ดูเห็นเป็นคนดีมีวิชาที่รู้ลึกพอใจ จึงสั่งให้คนไปบอกนัดท้าวบในวันรุ่งขึ้น จากนั้นจึงสั่งชาววังให้จัดปริมณฑลเสาะเคราะห์ หุ้มด้วยผ้าขาวไว้โดยรอบบริเวณพิธี

บทที่ 19 ท้าวทศสวศ์นำพราหมณ์หนุ่มเข้าไปทำพิธีในวัง ซึ่งเมื่อนางเกษราทราบก็เข้าใจรู้ เมื่อถึงเวลานางก็เข้าสู่บริเวณมณฑล พราหมณ์ทั้งสี่และนางทั้งห้าเมื่ออยู่ในที่รโหฐานก็ได้แต่คุยกันเบาๆ จนเข้าใจกันดี และครั้งนี้ศรีสุวรรณก็ได้รับมอบหมายให้นอนค้างอยู่ที่ท้องพระโรง

บทที่ 20 รุ่งขึ้น นางเกษราก็เข้าเฝ้าและขอออกไปดูการรบที่พลับพลาด้วยซึ่งพระบิดาก่อนุญาต ทางฝ่ายศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามก็เตรียมตัวออกรบ เมื่อได้ฤกษ์แล้วศรีสุวรรณก็เข้าเฝ้าเพื่อรับพรแล้วให้เคลื่อนกระบวนทัพเข้าสนามรบ ฝ่ายท้าวอุเทนก็ยกทัพประกอบด้วยนายทหารจำนวนมากเข้าต่อสู้กันเป็นสามารภ จนพวกแขกชาวพ่ายแพ้จึงแตกทัพไป ท้าวทศสวศ์ก็ดีพระทัยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามก็ได้รับความยกย่องให้อยู่ในท้องพระโรง และรอฟังข่าวการจะยกนางเกษราให้ตนด้วยใจจดจ่อ

บทที่ 21 นางเกษราก็รำลึกถึงศรีสุวรรณเช่นเดียวกับที่สิ่งต่างก็คิดถึงคู่ของตน จึงต่างร่ำไห้มาลัยส่งไปถึงกันทุกวัน ฝ่ายท้าวทศสวศ์เมื่อสบายพระทัยแล้วก็โปรดให้ขุนบำเหน็จแก่ข้าทหารผู้มีความชอบ แต่เมื่อพระราชทานให้สี่หนุ่มนั้นพราหมณ์สามคนทูลว่าไม่ประสงค์จะขอรับบำเหน็จ เพราะหวังจะขอพึ่งพระเดชพระคุณเหมือนบิดาของตน ท้าวทศสวศ์ก็เข้าพระทัยว่าศรีสุวรรณรักนางเกษรา แต่ครั้งจะยกนางให้ก็เกรงจะเป็นการเสื่อมพระเกียรติที่ยกราชธิดาให้แก่ชายแปลกหน้า ครั้นจะไม่ให้ก็เสียดายฝีมือ จึงปรึกษากับนางเทวีของพระองค์ซึ่งนางก็ทูลว่าศรีสุวรรณนั้นน่าจะมิใช่ชายสามัญ อย่างน้อยคงจะเป็นราชบุตรของนครใดนครหนึ่ง ส่วนพราหมณ์ทั้งสามนั้นน่าจะเป็นพราหมณ์จริงดังที่กล่าวอ้างมานั้น ฝ่ายศรีสุวรรณรอฟังข่าวได้ถึงครึ่งเดือนไม่เห็นท้าวทศสวศ์จะยกนางเกษราให้ก็ร้อนใจจนสามพราหมณ์ต้องคอยปลอบว่า หากไม่ได้สมหวังก็จะพานางเกษราหนีก็ยอมทำได้ จากนั้นศรีสุวรรณก็เขียนสารรักส่งไปถึงเกษรา

บทที่ 22 ในสารศรีสุวรรณนั้นกล่าวว่าตนได้พยายามถนอมรักรอเกษรามานานแล้ว เห็นจะไม่สมความหวังเพราะวาสนาน้อยจึงจะขอลาไป นางเกษราทราบความในสารตัดพ้อเช่นนั้นก็เสียใจจนเป็นลม ท้าวทศสวศ์และนางเทวีซึ่งพอจะเข้าใจถึงสาเหตุก็ให้ไปเชิญสี่พราหมณ์ให้เข้าไปช่วยรักษา เมื่อแก้ไขจนนางเกษราฟื้นแล้วศรีสุวรรณจึงกล่าวว่าจะขอเฝ้าอยู่ดูอาการสักระยะหนึ่ง

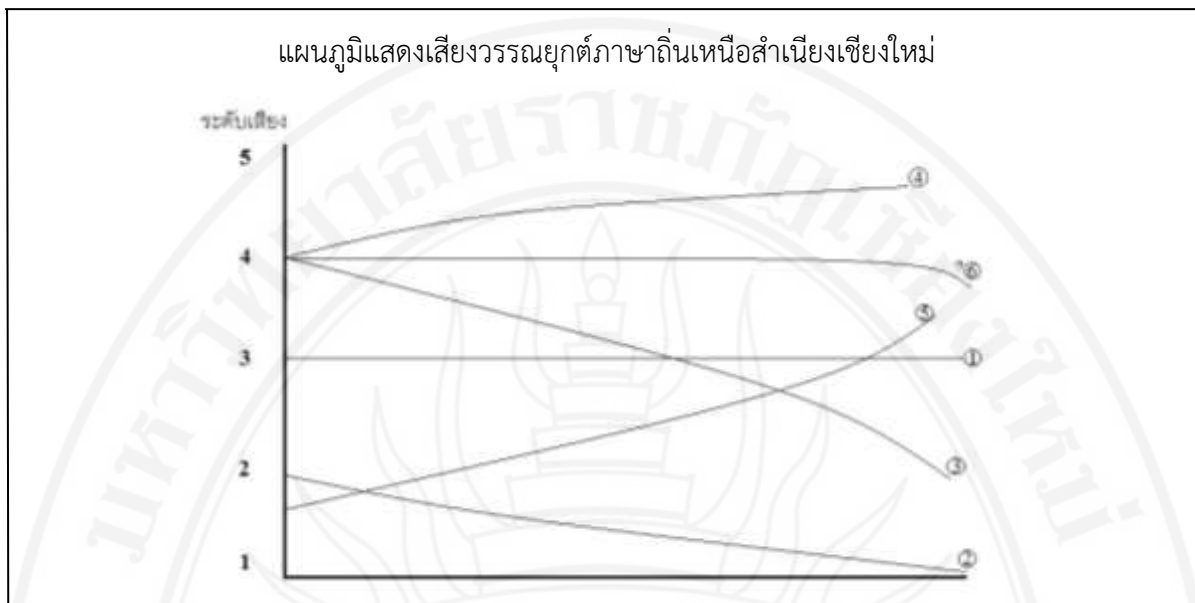
บทที่ 23 ฝ่ายพระมเหสีเห็นศรีสุวรรณและนางเกษราผูกพันกันลึกซึ้งเช่นนั้นก็ลองถามไถ่ดู ครั้นเห็นว่าเหมาะสมกันก็กล่าวเชิงฝากฝังนางไว้กับศรีสุวรรณ แล้วนางก็ทูลเตือนพระสามีให้ดำเนินการตักแตงแก่หนุ่มสาวเหล่านั้นต่อไป

บทที่ 24 เมื่อมีพระราชโองการสั่งแล้วบรรดาเสนาข้าราชการก็ดำเนินพิธีอภิเษกศรีสุวรรณและนางเกษราตามแบบอย่างราชประเพณีอย่างมโหฬารในที่สุด

รูปแบบฉันทลักษณ์คำขอ

คำขอ ซึ่งเป็นบทร้อยกรองของภาคเหนือ ใช้ภาษาถิ่นเหนือเป็นหลักในการแต่ง แต่ก็สามารถใช้ภาษาอื่นๆ มาแต่งร่วมด้วยได้ เช่น ภาษาบาลีสันสกฤต ภาษาไทยมาตรฐาน ฯลฯ ภาษาถิ่นเหนือจัดอยู่ในภาษาตระกูลไท(Tai Family) (เรณู วิชาศิลป์, 2543, น.6) กลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งมีเสียงวรรณยุกต์ที่มากกว่าภาษาไทยมาตรฐาน เสียงวรรณยุกต์ในภาษาไทยมาตรฐานมี 5 เสียง แต่สำหรับเสียงวรรณยุกต์ในภาษาถิ่นเหนือนั้น นักภาษาศาสตร์บางท่านได้วิเคราะห์ว่ามี 6 เสียง (กรรณิการ์ วิลเกษม, 2549, น.46) บางท่านวิเคราะห์ว่ามี 8 เสียง (จรรยา บุญพันธ์ และคณะ, 2524) ในที่นี้จะยึดตามการวิเคราะห์แบบ 6 เสียงโดยใช้สำเนียงภาษาเชียงใหม่เป็นตัวแทน ดังนี้

1. เสียงกลาง-ระดับ (ระดับเสียง 3-3) ใกล้เคียงกับเสียงวรรณยุกต์สามัญในภาษาไทยมาตรฐาน เช่นคำว่า นา บิน เป็นต้น ในที่นี้จะใช้รูป ① เป็นสัญลักษณ์แทน
2. เสียงต่ำ-ตก (ระดับเสียง 2-1) ใกล้เคียงกับเสียงวรรณยุกต์เอกในภาษาไทยมาตรฐาน เช่นคำว่า ไก่ บ่าว เป็นต้น ในที่นี้จะใช้รูป ② เป็นสัญลักษณ์แทน
3. เสียงสูง-ตก (ระดับเสียง 4-2) ใกล้เคียงกับเสียงวรรณยุกต์โทในภาษาไทยมาตรฐาน เช่นคำว่า วัง คอก เป็นต้น ในที่นี้จะใช้รูป ③ เป็นสัญลักษณ์แทน
4. เสียงสูง-ขึ้น (ระดับเสียง 4-5) ใกล้เคียงกับเสียงวรรณยุกต์ตรีในภาษาไทยมาตรฐาน เช่นคำว่า น้อง ไม้ เป็นต้น ในที่นี้จะใช้รูป ④ เป็นสัญลักษณ์แทน
5. เสียงต่ำ-ขึ้น (ระดับเสียง 2-4) ใกล้เคียงกับเสียงวรรณยุกต์จัตวาในภาษาไทยมาตรฐาน เช่นคำว่า ว่า สาว หมายถึง เป็นต้น ในที่นี้จะใช้รูป ⑤ เป็นสัญลักษณ์แทน
6. เสียงกลางค่อนข้างสูง-ระดับเส้นเสียงปิด (high-level with glottal closure) เป็นเสียงวรรณยุกต์ที่ไม่มีในภาษาไทยมาตรฐาน ระดับเสียงตอนเปิดพยางค์จะอยู่ในระดับ 4 ตอนท้ายพยางค์เสียงจะตกเล็กน้อยและเส้นเสียงปิด ในที่นี้จะเรียกเสียงวรรณยุกต์นี้ว่า เสียงโทพิเศษ เช่นคำว่า ข้า อ้าย เป็นต้น ใช้รูป ⑥ เป็นสัญลักษณ์

ภาพที่ 2 แผนภูมิแสดงเสียงวรรณยุกต์ภาษาถิ่นเหนือสำเนียงเชียงใหม่

1. ข้อบังคับเรื่องเสียงวรรณยุกต์

คำขอเป็นบทหรือกรอนที่มีการบังคับเสียงวรรณยุกต์ในวรรคต่างๆ ทั้งสัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสระหว่างบท สำหรับเสียงวรรณยุกต์ที่ใช้บังคับในคำได้แก่เสียงสามัญ เสียงเอก เสียงตรี เสียงจัตวา และเสียงโทพิเศษ ซึ่งผู้วิจัยจะใช้สัญลักษณ์ ① ② ④ ⑤ และ ⑥ ตามลำดับดังที่ได้แสดงไว้ในตอนต้น

การกำหนดเสียงวรรณยุกต์บังคับในคำขอมีดังนี้

บทขึ้นต้น

วรรคที่ 1	คำสุดท้ายของวรรค นิยมใช้เสียงสามัญ ตรีหรือจัตวา
วรรคที่ 2	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงตรี
วรรคที่ 3	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
วรรคที่ 4	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงจัตวา
วรรคที่ 5	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงตรี
วรรคที่ 6	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงจัตวา
วรรคที่ 7	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงสามัญ
วรรคที่ 8	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
วรรคที่ 9	คำสุดท้ายของวรรค นิยมใช้เสียงสามัญหรือจัตวา
วรรคที่ 10	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
วรรคที่ 11	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงสามัญ
วรรคที่ 12	คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงตรี

บทดำเนินเรื่อง

- วรรคที่ 1 คำสุดท้ายของวรรค นิยมใช้เสียงสามัญหรือจัตวา
 วรรคที่ 2 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงตรี
 วรรคที่ 3 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
 วรรคที่ 4 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงสามัญ
 วรรคที่ 5 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงตรี
 วรรคที่ 6 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงจัตวา
 วรรคที่ 7 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงสามัญ
 วรรคที่ 8 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
 วรรคที่ 9 คำสุดท้ายของวรรค นิยมใช้เสียงสามัญหรือจัตวา
 วรรคที่ 10 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
 วรรคที่ 11 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงสามัญ
 วรรคที่ 12 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงตรี

บทลงท้าย

- วรรคที่ 1 คำสุดท้ายของวรรค นิยมใช้เสียงสามัญหรือจัตวา
 วรรคที่ 2 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงตรี
 วรรคที่ 3 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
 วรรคที่ 4 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงสามัญ
 วรรคที่ 5 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงสามัญ
 วรรคที่ 6 คำสุดท้ายของวรรค บังคับใช้เสียงโทพิเศษ
 วรรคที่ 7 คำที่ 2 ของวรรค บังคับใช้เสียงตรี
 วรรคที่ 8 วรรคนี้ใช้คำว่า ก่อนแลนายเฮย ก่อนแลนายเหย ก่อนแล ฯลฯ

2. การแบ่งวรรค

การแบ่งวรรคของคำขอในอดีตนั้นนิยมเขียนเรียงติดกันไปโดยไม่มีการเว้นช่องว่างระหว่างวรรคที่ชัดเจน ซึ่งเหมือนกับคำประพันธ์แบบโบราณของไทย ทั้งนี้เพื่อเป็นการประหยัดพื้นที่ของวัสดุที่ใช้รองรับในการบันทึก ทำให้สามารถบันทึกข้อความได้มากที่สุด โดยเนื้อหาบางช่วงอาจจะมีการเว้นวรรคที่ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ง่ายหรือบางช่วงอาจจะเขียนข้อความติดกันทำให้ผู้อ่านต้องแบ่งวรรคและทำความเข้าใจด้วยตนเอง จนกระทั่ง นายสิงฆะ วรรณสัย ได้เขียนหนังสือชื่อ “หลักกวีนิพนธ์ลานนาไทย” ขึ้น จึงทำให้เกิดการนำเอาคำขอที่กวีโบราณได้แต่งไว้นำเอาออกมาวางเป็นกฎเกณฑ์ โดยสร้างแผนผังและบัญญัติที่ชัดเจน (ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์, 2517, น.6) จึงกล่าวได้ว่านายสิงฆะ วรรณสัย เป็นบุคคลแรกเริ่มที่ทำให้คำประพันธ์ประเภทคำขอมีรูปแบบที่ชัดเจนขึ้น โดยคำในแต่ละบทสามารถแบ่งออกเป็นวรรคได้ดังนี้

บทขึ้นต้น แบ่งวรรคออกเป็น 12 วรรค

วรรคที่ 1	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 2	มี 4 คำ
วรรคที่ 3	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 4	มี 4 คำ
วรรคที่ 5	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 6	มี 4 คำ
วรรคที่ 7	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 8	มี 4 คำ
วรรคที่ 9	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 10	มี 4 คำ
วรรคที่ 11	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 12	มี 2 คำ

บทดำเนินเรื่อง แบ่งวรรคออกเป็น 12 วรรค

วรรคที่ 1	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 2	มี 4 คำ
วรรคที่ 3	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 4	มี 2 คำ
วรรคที่ 5	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 6	มี 4 คำ
วรรคที่ 7	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 8	มี 4 คำ
วรรคที่ 9	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 10	มี 4 คำ
วรรคที่ 11	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 12	มี 2 คำ

บทลงท้าย แบ่งวรรคออกเป็น 8 วรรค

วรรคที่ 1	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 2	มี 4 คำ
วรรคที่ 3	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 4	มี 2 คำ

วรรคที่ 5	มี 3 หรือ 4 คำ
วรรคที่ 6	มี 4 คำ
วรรคที่ 7	มี 4 คำ
วรรคที่ 8	จบด้วยการใช้คำว่า ก่อนแลนายเฮย ก่อนแลนายเหย ฯลฯ

ส่วนการกำหนดจำนวนคำในแต่ละวรรคนั้น ในการแต่งคำขอได้กำหนดจำนวนคำไว้ว่า “สามตัว เหลียว เจ็ดตัวเหียว บาทหลังบาทหน้า” ซึ่งมีความหมายว่า การแต่งคำขอในวรรคแรกจะมี 3 คำ ส่วนในวรรคต่อไปจะมี 4 คำ เมื่อรวมแล้วจะได้ 7 คำ แต่ผู้วิจัยได้พบว่าการแต่งคำขอในวรรคแรกไม่จำเป็นจะต้องใช้คำ 3 คำเสมอไป สามารถใช้ 4 คำก็ได้ ซึ่งในงานวรรณกรรมคำขอทั่วไปมักจะมีการใช้ 3 คำหรือ 4 คำสลับกันอยู่เสมอ รวมทั้งในตำแหน่งวรรคที่ 3 5 7 9 และ 11 ของบทขึ้นต้นและบทดำเนินเรื่อง ตลอดจนตำแหน่งวรรคที่ 1 3 และ 5 ของบทสุดท้าย ก็มีการใช้คำจำนวน 3 หรือ 4 คำสลับกันอยู่เสมอ

3. การกำหนดสัมผัส

การกำหนดสัมผัสของคำขอ ประกอบไปด้วยสัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสระหว่างบท ผู้วิจัยได้ใช้เส้นโยงสัมผัสตามที่ปรากฏบนแผนผัง โดยใช้เส้นเดียวแสดงการสัมผัสระหว่างวรรค ส่วนเส้นคู่แสดงการสัมผัสระหว่างบท ดังนี้

บทขึ้นต้น

วรรคที่ 1	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำที่ 2 ของวรรคที่ 2
วรรคที่ 2	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3
วรรคที่ 4	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 6
วรรคที่ 6	คำสุดท้ายของวรรคนี้นอกจากจะรับสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 4 แล้ว

ยังไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 7 อีกด้วย

วรรคที่ 8	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 10
วรรคที่ 12	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 ในบทต่อไป

บทดำเนินเรื่อง

วรรคที่ 2	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะรับสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 12 ของบท
-----------	---

ก่อนหน้า

วรรคที่ 4	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 6
วรรคที่ 6	คำสุดท้ายของวรรคนี้นอกจากจะรับสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 4 แล้ว

ยังไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 7 อีกด้วย

วรรคที่ 8	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 10
วรรคที่ 12	คำสุดท้ายของวรรคนี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 ในบทต่อไป

บทลงท้าย

วรรคที่ 2 คำสุดท้ายของวรรคนี้นี้จะรับสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 12 ของบท

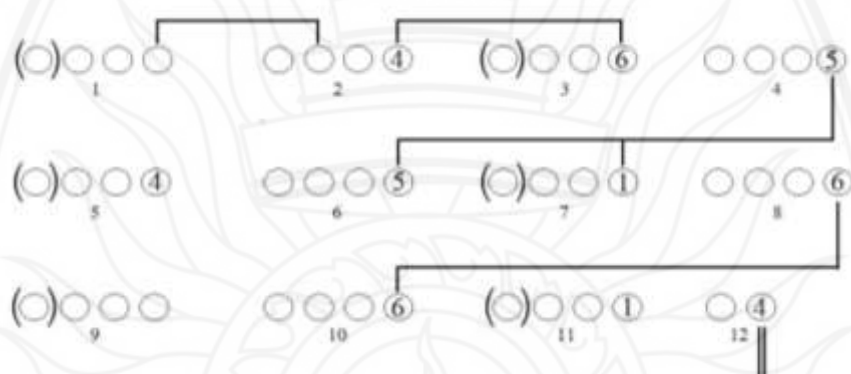
ก่อนหน้า

วรรคที่ 4 คำสุดท้ายของวรรคนี้นี้จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 5

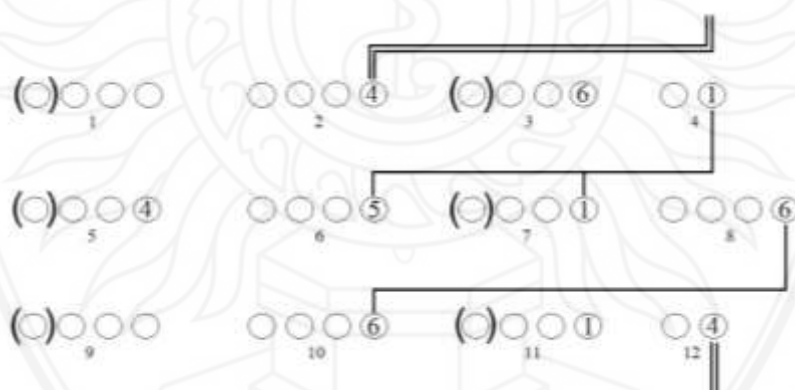
วรรคที่ 6 คำสุดท้ายของวรรคนี้นี้จะไปสัมผัสกับคำที่ 2 ของวรรคที่ 7

ฉันทลักษณ์ของคำวซอซึ่งมีข้อบังคับเรื่องเสียงวรรณยุกต์ การแบ่งวรรค การกำหนดจำนวนคำ และการกำหนดสัมผัส เป็นดั่งแผนภูมิฉันทลักษณ์พร้อมทั้งตัวอย่างต่อไปนี้

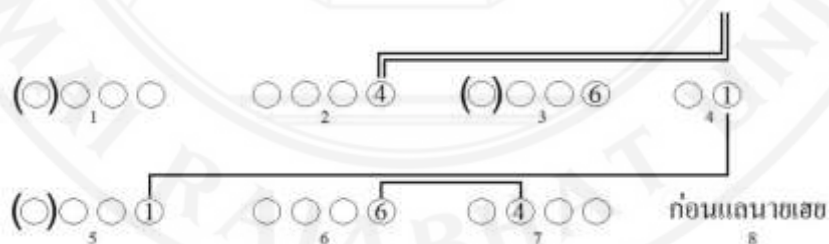
บทขึ้นต้น

บทดำเนินเรื่อง

บทลงท้าย

ตัวอย่างคำขอ

บทขึ้นต้น

มโนเนื่อง	จีเหลื่องเหี่ยวม้วย	เพื่องดังกล้วย	บ่มไว้ในชุม
แดนแต่น้อง	แม่บัวจีจุม	เจ้าหัวคำชุม	ทอดทุมละข้า
ละเวเหหน	เพศคนเมาบ้า	เพื่องตัวนายมา	ทิ้งละ

บทดำเนินเรื่อง

อาตัวไปขัน	มาส้ายแทนไข	หื้อหมดจากเสี้ยง	ราศี
คั่นว่าพีนี้	บ่ตายเป็นผี	บ่หนีคำเดิม	จักเต็มไถ่เจ้า
ปลาละตัว	หื้อมัวมิดเส้า	จักตามทวยเอา	ไถ่คด

บทลงท้าย

คั่นไผประสงค์	เก็บมาอ่านไข	เที่ยงสนั่นไต้	ดินเพื่อน
มะโนเนื่อง	สุดเสี้ยงเสียหนี	เท่านั้นสู่ตาฟง	ก่อนเหล่านายเหย

การกำหนดคำของคำขอนั้นได้กำหนดสัญลักษณ์ O ในแผนผังแทนคำ 1 คำ สำหรับสัญลักษณ์ที่อยู่ในวงเล็บ () หมายถึง จะปรากฏคำในตำแหน่งนั้นหรือไม่ก็ได้

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการสร้างคำ

วินัย ภูระหงษ์ (2544, 72-88) กล่าวว่าคำที่ใช้ในภาษาไทยปัจจุบันนี้มีทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน มีทั้งที่เป็นหน่วยคำเดียว และคำที่มีมากกว่า 1 หน่วยคำ เฉพาะคำที่มีมากกว่า 1 หน่วยคำนั้น มีลักษณะแตกต่างกันไป มีทั้งหน่วยคำอิสระและหน่วยคำไม่อิสระ ทำให้คำที่ประกอบขึ้นแล้ว มีลักษณะและความหมายแตกต่างกันไป เช่น ฝนตกหิมๆ นักเรียนแสดงกายบริหาร รถไฟเข้าเทียบชานชาลา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าหน่วยคำที่นำมาประกอบกันมีลักษณะแตกต่างกัน คือมีทั้งหน่วยคำอิสระและหน่วยคำไม่อิสระ ทำให้คำที่ประกอบขึ้นแล้วมีลักษณะและความหมายแตกต่างกันไป

การประกอบคำที่ใช้อยู่ในภาษาไทยมีลักษณะและรายละเอียดของการนำหน่วยคำมาประกอบเข้าด้วยกัน ดังนี้

1. คำผสม ได้แก่ คำที่ประกอบด้วย 2 หน่วยคำ หรือมากกว่า 2 หน่วยคำ หรือมากกว่า 2 หน่วยคำ และหน่วยคำที่ประกอบกันดังกล่าวจะต้องมีหน่วยใดหน่วยหนึ่งหรือทุกหน่วยเป็นหน่วยคำไม่อิสระ กล่าวคือ

อาจเป็นคำผานที่เกิดจากการนำหน่วยคำไม่อิสระทุกหน่วยประกอบเข้าด้วยกัน เช่น คำว่า ชดช้อย หรืออาจเป็นคำผานที่เกิดจากการนำหน่วยคำไม่อิสระประกอบกับหน่วยคำอิสระ เช่น คำว่า นักเรียน

คำผานจำแนกตามวิธีการนำชนิดของหน่วยคำที่นำมาประกอบเข้าด้วยกันเป็น 2 ประเภท คือ คำผานแท้และคำผานเทียม แต่ละประเภทมีลักษณะดังต่อไปนี้

1.1 คำผานแท้ ได้แก่ คำผานชนิดที่ส่วนประกอบของคำเป็นหน่วยคำไม่อิสระทั้งหมด เช่น ครั้นคร่ง ชดช้อย

1.2 คำผานเทียม ได้แก่ คำผานชนิดที่เกิดจากการนำหน่วยคำไม่อิสระประกอบเข้ากับหน่วยคำอิสระ เฉพาะหน่วยคำไม่อิสระที่นำมาประกอบเป็นคำผานนั้น มีทั้งที่เป็นหน่วยหน้าศัพท์ และหน่วยท้ายศัพท์ ด้วยเหตุนี้จึงอาจจำแนกคำผานเทียมออกเป็นดังนี้

1.2.1 คำผานเทียมหน่วยหน้าศัพท์ ได้แก่ คำผานเทียมชนิดที่หน่วยคำไม่อิสระประกอบอยู่หน้าหน่วยศัพท์

1.2.2 คำผานเทียมหน่วยกลางศัพท์ ได้แก่ คำผานเทียมชนิดที่หน่วยคำไม่อิสระประกอบอยู่เป็นหน่วยกลางศัพท์

1.2.3 คำผานเทียมหน่วยท้ายศัพท์ ได้แก่ คำผานเทียมชนิดที่หน่วยคำไม่อิสระ ประกอบอยู่เป็นหน่วยท้ายศัพท์

2. คำผสม คือ คำที่เกิดจากการนำหน่วยคำอิสระตั้งแต่ 2 หน่วยขึ้นไปมาประกอบเข้าด้วยกัน คำผสมจำแนกตามความหมายของหน่วยคำที่นำมาประกอบเข้าด้วยกันออกเป็น 2 ชนิด คือ คำประสม และคำซ้อน

2.1 คำประสม เป็นคำที่เกิดจากการนำหน่วยคำอิสระตั้งแต่ 2 หน่วยขึ้นไปมาประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งนี้หน่วยคำที่นำมาประกอบเข้าด้วยกันนั้นมีความหมายต่างกันหรือไม่สัมพันธ์กันในลักษณะหนึ่งลักษณะใด และเมื่อนำมาประกอบกันเป็นคำใหม่แล้วจะมีความหมายใหม่หรือที่เหมือนหรือมีเค้า หรือนัยของความหมายของหน่วยคำที่นำมาประกอบเข้าด้วยกันอยู่ เช่น คำว่า โรง กับคำว่า เรียน ทำให้มีความหมายว่า สถานที่ที่ก่อสร้างสำหรับศึกษา การนำหน่วยคำอิสระหรือคำที่มีความหมายสมบูรณ์ในตัวเองมาประกอบเข้าด้วยกันและเกิดเป็นคำหรือกลุ่มคำใหม่นั้น อาจเป็นวลี หรือกลุ่มคำก็ได้ ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจว่าคำใดเป็นคำประสม คำใดไม่ใช่คำประสมให้พิจารณาจากลักษณะของคำผสม ดังต่อไปนี้

2.1.1 คำประสมประกอบด้วย 2 ส่วน ส่วนหนึ่งจะเป็นส่วนประกอบหลัก อีกส่วนหนึ่งจะเป็นส่วนประกอบขยาย และแต่ละส่วนอาจเป็นหน่วยคำ 1 คำ หรือหน่วยคำมากกว่า 1 คำ

2.1.2 คำประสมเมื่อประกอบกันขึ้นแล้ว ไม่อาจแยกส่วนที่ประกอบหรือสับเปลี่ยนตำแหน่งของส่วนประกอบของคำประสม โดยให้มีความหมายเหมือนเดิมได้ กล่าวคือ เมื่อแยกส่วนประกอบหรือสับเปลี่ยนตำแหน่งของส่วนประกอบนั้น ความหมายจะเปลี่ยนไป แต่ถ้าแยกส่วนประกอบหรือสับเปลี่ยนตำแหน่งแล้วความหมายยังเหมือนเดิมแสดงว่าไม่ใช่คำประสม

2.1.3 คำประสมเมื่อประกอบขึ้นแล้ว ไม่อาจแทรกคำหนึ่งคำใดเข้าในระหว่างส่วนประกอบของคำประสมได้ ทั้งนี้เมื่อแรกคำหนึ่งคำใดเข้าไปแล้วความหมายจะเปลี่ยนไป ไม่ใช่ความหมายของคำประสมนั้น

2.2 คำซ้อน หรือคำไวพจน์ผสม หรือคำคู่ เป็นคำที่เกิดจากหน่วยคำอิสระตั้งแต่ 2 หน่วยขึ้นไปมาประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งนี้หน่วยคำที่นำมาประกอบเข้าด้วยกันนั้น จะมีความหมายเหมือนกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกัน หรืออาจเป็นหน่วยคำที่มีความหมายต่างกัน ลักษณะตรงกันข้าม คำซ้อนสามารถแบ่งได้ตามลักษณะการประกอบคำได้ 3 ลักษณะ คือ คำซ้อน 2 คำ คำซ้อน 4 คำ และคำซ้อน 6 คำ แต่ละชนิดมีลักษณะดังต่อไปนี้

2.2.1 คำซ้อน 2 คำ คำซ้อนประเภทนี้จะประกอบด้วยหน่วยคำ 2 หน่วย คือส่วนประกอบของคำซ้อนแต่ละส่วนจะมี 1 หน่วยคำ เช่น บ้านเรือน ไร่นา เป็นต้น

2.2.2 คำซ้อน 4 คำ คำซ้อนประเภทนี้ส่วนประกอบของคำแต่ละส่วนจะมี 2 คำ แบ่งออกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ คำซ้อน 4 คำที่มีสัมผัสตรงกลางระหว่างส่วนประกอบ คำซ้อน 4 คำประเภทซ้อนสลับ คำซ้อน 4 คำประเภทคู่ซ้อนซ้ำ คำซ้อน 4 คำ ประเภทซ้อนต่าง

2.2.3 คำซ้อน 6 คำ คำซ้อนประเภทนี้ส่วนประกอบของคำแต่ละส่วนจะมี 3 คำ และมีสัมผัสตรงกลางระหว่างส่วนประกอบ

3. คำซ้ำ ได้แก่ คำที่เกิดจากการออกเสียงหน่วยคำเดียวกัน 2 ครั้ง เมื่อกล่าวซ้ำแล้วความหมายของคำจะเน้นหนักหรือเบาลง ต่างไปจากความหมายของคำเดิมคำเดียว ในการเขียนคำซ้ำในภาษาไทยติดเครื่องหมายที่เรียกว่าไม้ยมก ใช้เขียนแทนคำซ้ำคำหลัง หน่วยคำในภาษาไทยบางหน่วยปรากฏเฉพาะในรูปแบบคำซ้ำไม่ปรากฏเป็นรูปของคำโดด คำซ้ำมี 2 ประเภท คือ คำซ้ำประเภทคงรูปที่ซ้ำและคำซ้ำประเภทเปลี่ยนเสียงของส่วนที่ซ้ำ

3.1 คำซ้ำประเภทคงรูป คำซ้ำประเภทนี้จะไม่เปลี่ยนแปลงรูปหรือเสียงส่วนที่ซ้ำและเมื่อพิจารณาการปรากฏในประโยค คำซ้ำประเภทนี้แบ่งย่อยออกได้เป็น 3 ชนิด

3.1.1 คำซ้ำที่อยู่ในประโยคตำแหน่งเดียวกับคำเดิมได้ เช่น เขาเกือบจะมาแล้ว เป็นเขาเกือบๆจะมาแล้ว

3.1.2 คำซ้ำที่อาจปรากฏอยู่ในประโยคตำแหน่งเดียวกันได้ในบางประโยค และในบางประโยคไม่อาจปรากฏในตำแหน่งของคำเดิมได้ เช่น เสื้อตัวไหนก็ไม่ถูกใจ เป็น เสื้อตัวไหนๆก็ไม่ถูกใจ

3.1.3 คำซ้ำประเภทที่เมื่อปรากฏในประโยคแล้วไม่อาจให้คำเดิมอยู่ในตำแหน่งเดียวกันในประโยคเดิมได้

3.2 คำซ้ำประเภทเปลี่ยนเสียง คำซ้ำประเภทนี้จะเปลี่ยนเสียงส่วนใดส่วนหนึ่งของคำ การเปลี่ยนมีลักษณะดังนี้

3.2.1 ถ้าคำเดิมมีพยางค์เดียว ส่วนที่เปลี่ยนแปลงจะเปลี่ยนทั้งหมดเท่าที่ปรากฏ ในภาษาไทยเสียงที่เปลี่ยนได้แก่ เสียงสระ และเสียงวรรณยุกต์

3.2.2 ถ้าคำเดิมมี 2 พยางค์ขึ้นไป เสียงที่เปลี่ยนมักเป็นพยางค์หลังของส่วนที่เปลี่ยน ซึ่งอาจจะเป็นส่วนหน้า หรือส่วนหลังของคำซ้ำและเท่าที่ปรากฏในภาษาไทยมักจะเปลี่ยนแปลงเสียงสระ เช่น อาหองอาหาร อาหารอาแห่น

แนวคิดการสร้างคำซ้อน

สุนันท์ อัญชลีกุล (2520, 61-90) กล่าวว่า คำซ้อน หมายถึง การเอาคำหรือกลุ่มคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกันมาซ้อนกัน คำซ้อนแต่ละคำมีส่วนประกอบ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นคำตั้ง อาจจะเป็นคำหรือกลุ่มคำ และส่วนที่นำมาซ้อน อาจเป็นคำหรือกลุ่มคำที่มีจำนวนพยางค์เท่าหรือไม่เท่ากับคำตั้งก็ได้

คำซ้อนแบ่งตามจำนวนพยางค์ของคำได้ 4 แบบ ดังนี้

1. คำซ้อนคู่
2. คำขยายคู่
3. คำซ้อนสี่พยางค์
4. คำซ้อนมากพยางค์

1. คำซ้อนคู่

คำซ้อนชนิดนี้เกิดจากการนำเอาคำพยางค์เดียว ซึ่งมีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายคำตั้งมาซ้อนกับคำตั้งซึ่งเป็นพยางค์เดียวกันเช่นกัน คำซ้อนคู่จึงเป็นคำพยางค์เดียวสองคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกันมาซ้อนกัน เช่น กริ้วโกรธ คชสาร ฉกฉวย บอกแจ้ง บานแบ่ง ป่าไพร แมกไม้ เล็งดู

2. คำซ้อนขยายคู่

คำซ้อนชนิดนี้เป็นคำซ้อนที่เกิดจากการขยายคำซ้อนคู่ด้วยการแทรกคำที่ปรากฏข้างหน้าคำซ้อนคู่ลงระหว่างคำซ้อนคู่ นั่นคือ คำที่ปรากฏข้างหน้าคำซ้อนคู่มีความสัมพันธ์ทางด้านโครงสร้างทางไวยากรณ์กับคำซ้อนคู่ด้วย เช่น ดูแพรวดูพราย เกิดจากการแทรกคำว่า ดู ซึ่งเป็นคำกริยาปรากฏหน้าคำซ้อนคู่แพรวพราย ลงระหว่าง แพรว กับ พราย เป็นต้น คำซ้อนประเภทนี้มักปรากฏเป็นคำ 4 จังหวะ มีคำที่ 1 กับคำที่ 3 เป็นคำเดียวกัน เช่น

ควรรักควรรใคร่

คำเดิมเป็น ควรรักใคร่ แทรกคำช่วยหน้ากริยา ควร ลงระหว่างคำซ้อนคู่ รัก กับ ใคร่ เป็น
ควรรักควรรใคร่

ผู้เฒ่าผู้แก่

คำเดิมเป็น ผู้เฒ่าแก่ แทรกคำว่า ผู้ ลงระหว่างคำซ้อนคู่ เฒ่า กับ แก่ เป็น ผู้เฒ่าผู้แก่

อย่ากริ้วอย่าโกรธ

คำเดิมเป็น อย่ากริ้วโกรธ แทรกคำว่า อย่า ลงระหว่างคำซ้อนคู่ กริ้ว กับ โกรธ เป็น อย่ากริ้ว
โกรธ

3. คำซ้อนสี่พยางค์

คำซ้อนชนิดนี้ประกอบด้วยพยางค์ 4 พยางค์ คำซ้อนที่มี 4 พยางค์ อาจจะประกอบด้วยจำนวนพยางค์ของคำตั้งและจำนวนพยางค์ของคำที่นำมาซ้อนลักษณะต่างๆ กัน 3 แบบ คือ

3.1 คำตั้งเป็นคำสองพยางค์ คำที่นำมาซ้อนเป็นคำสองพยางค์ เช่น พิทักษ์รักษา จรรจาพาที

3.2 คำตั้งเป็นคำสองพยางค์ คำที่นำมาซ้อนเป็นคำพยางค์เดียวสองคำ เช่น เชือกเขาเถาวัลย์ พระฮามยามรุ่ง

3.3 คำตั้งเป็นคำพยางค์เดียวสองคำ คำที่นำมาซ้อนเป็นพยางค์เดียวสองคำ เช่น ตีดาฆ่าวาย ฉิบหายวายวอด

4. คำซ้อนมากพยางค์

คำซ้อนมากพยางค์เป็นคำซ้อนที่ไม่ใช่คำขยายคู่ หรือคำซ้อนสี่พยางค์ แต่เป็นคำซ้อนที่อาจมีพยางค์ตั้งแต่ 3-6 พยางค์ คำซ้อนแบบนี้เกิดจากการนำเอาคำหลายพยางค์หรือกลุ่มคำซึ่งมีความหมายเหมือนหรือคล้ายกันกับคำตั้งมาซ้อนคำตั้ง ซึ่งคำตั้งนั้นอาจเป็นคำพยางค์เดียว คำหลายพยางค์ หรือกลุ่มคำ โดยไม่ถือเรื่องจำนวนพยางค์ จึงหะการถ่วงเสียงให้เท่ากันหรือเรื่องสัมผัสเป็นสำคัญ แต่จะถือเรื่องความหมายเหมือนหรือคล้ายกันของคำที่นำมาซ้อนเป็นสำคัญ เช่น สรงสนานอาบ โสรจสงขาระองค์ พิฆาตฆ่าฟัน สะดุ้งตกใจ บริรักษ์บริบาล

แนวคิดความงามทางวรรณศิลป์

เริงชัย ทองหล่อ (2541, 51) กล่าวว่าความงามทางวรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะในการแต่งคำประพันธ์ เพื่อให้งานประพันธ์นั้นมีความงาม มีความไพเราะ โดยแบ่งออกได้เป็น 3 วิธี คือ ศิลปะการใช้ถ้อยคำ การใช้ภาษาภาพพจน์ และการใช้โวหาร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การใช้ถ้อยคำ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและมโนภาพตามจินตนาการของผู้แต่งได้แก่

1.1 การใช้คำที่เรียบง่าย สามารถสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน ตรงกับระดับอารมณ์ความรู้สึก

1.2 การใช้คำที่มีความไพเราะของเสียง สามารถออกเสียงได้ง่าย รวมทั้งมีเสียงที่หนักเบา สูงต่ำ สั้นยาว เหมือนเสียงดนตรี

1.3 ใช้การเล่นเสียง เล่นคำและเล่นอักษร

1.4 ระดับของถ้อยคำมีความเหมาะสมกับเนื้อความและชนิดของคำประพันธ์

2. การใช้ภาษาภาพพจน์ คือภาษาหรือถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพ เกิดจินตนาการ เป็นการช่วยเสริมให้สำนวนโวหารดีขึ้น ทำให้สิ่งที่เป็นามธรรมเกิดเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ภาษาภาพพจน์ที่นิยมใช้มี 8 ชนิด คือ

2.1 อุปมา คือ การเปรียบเทียบ เป็นการเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง โดยมักจะใช้คำว่า เปรียบเสมือน เสมือน เหมือน ดัง ดัง รวากับ ดุจ คล้าย เช่น เพียง เพียง ปูน เล่ห์ กล พาง เฉก ปาน ฯลฯ

2.2 อุปลักษณ์ คือ การเปรียบเทียบ เป็นการเปรียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง คำที่นิยมใช้ในการเปรียบได้แก่ เป็น เท่า คือ ฯลฯ

2.3 บุคคลสมมุติหรือบุคคลวัต คือการสมมุติให้สัตว์หรือสิ่งไม่มีชีวิตนั้นมีอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดเหมือนคน เช่น ดวงตะวันยิ้มพรายทักทายโลก ชุงพันท่อนนอนร้องไห้ที่ชายป่า เป็นต้น

2.4 อธิพจน์หรือติพจน์ คือการแต่งความให้เกินความจริง เช่น หยาดน้ำตาลันสีห้องของหัวใจ รักเธอเทียบเทียมฟ้ามหาสมุทร เป็นต้น

2.5 ปฏิพจน์ คือการใช้ถ้อยคำที่มีความหมายขัดแย้งกันเช่น อยู่ปราสาทเสาคอดยอดดวน กำแพงแก้วแล้วล้วนด้วยเรียวหนาม เป็นต้น

2.6 สัทพจน์ คือใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ หรือแสดงอาการต่างๆตามธรรมชาติ เช่น อ้อยอี้เอียงอ้อยอี้เอียงส่งเสียงร้อง ต้อยตะริดติตตี้เจ้าพี่เอ๋ย เป็นต้น

2.7 นามนัย คือการใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะที่เป็นจุดเด่นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งแทนสิ่งนั้นทั้งหมด เช่น “เขามัวแต่ห่วงเก้าอี้เลยไม่ยอมตัดสินใจทำอะไรเพราะกลัวพลาด” คำว่าเก้าอี้ หมายถึง ตำแหน่งผู้บริหาร เป็นต้น

2.8 สัญลักษณ์ คือ การใช้คำที่เป็นรูปธรรมแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งโดยไม่ต้องใช้คำอธิบาย หรือใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่งที่มีคุณสมบัติหรือลักษณะบางประการร่วมกันและเป็นที่ยอมรับในหมู่คนส่วนใหญ่ เช่น “เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อหับทิมแท้ มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้ กาลงว่าหงส์ให้ปลงใจ ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา” หับทิมและหงส์ เป็นสัญลักษณ์แทนความมีคุณค่า พลอยหุงและกา เป็นสัญลักษณ์แทนความต่ำต้อย ความไร้ค่า เป็นต้น

3.การใช้โวหาร คือการใช้ถ้อยคำในการเขียนอย่างมีชั้นเชิง เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจและมีความรู้สึกคล้อยตาม โวหารแบ่งเป็น 5 ชนิด คือ

3.1 บรรยายโวหาร เป็นโวหารที่เล่าเรื่องอย่างละเอียด ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน มักใช้เล่าเรื่องนิทาน ประวัติ ตำนาน หรือจดหมายเหตุต่างๆ

3.2 พรรณนาโวหาร เป็นโวหารที่มีลักษณะคล้ายกับบรรยายโวหารมาก แต่จะยกเฉพาะบางอย่างมากล่าวถึงโดยละเอียด เพื่อโน้มน้าวใจให้เกิดภาพพจน์ เกิดอารมณ์ที่คล้อยตามและมีความซาบซึ้ง พรรณนาโวหารมักจะใช้กับเรื่องสดุดี การชมความงามของบ้านเมืองและการแสดงความรู้สึกต่างๆ

3.3 เทศนาโวหาร เป็นโวหารที่เป็นคำสอนโอวาท เมื่อผู้อ่านได้อ่านแล้วก็จะเห็นดีเห็นงามไปกับข้อความนั้น

3.4 สาธกโวหาร เป็นโวหารที่ยกตัวอย่างหรือเรื่องราวประกอบ มักจะแทรกไว้ในเทศนาโวหารหรือบรรยายโวหาร

3.5 อุปมาโวหาร เป็นโวหารเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความเข้าใจและเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นการเปรียบสิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยอาจเป็นการกล่าวโดยไม่มีคำว่าเปรียบ หรืออาจมีคำว่าเปรียบเสมือน เสมือน เหมือน ดัง ดัง ราวกับ ดุจ คล้าย เช่น เพียง เพียง ปูน เป็นต้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่เกี่ยวกับคำซ้อน

บรรจบ พันธุเมธา (2525, 81-103) กล่าวว่าในหนังสือลักษณะไทยว่า คำซ้อนคือคำที่มีคำเดียว 2 คำ อันมีความหมายหรือเสียงคล้ายกันหรือทำนองเดียวกันซ้อนเข้าคู่กันแล้วจะมีความหมายใหม่เกิดขึ้น มีความหมายและที่ใช้ต่างออกไป คำซ้อนแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ คำซ้อนเพื่อความหมาย และคำซ้อนเพื่อเสียง คำซ้อนเพื่อความหมายมีลักษณะพอสรุปได้คือ ความหมายปรากฏที่คำใดคำเดียว ส่วนอีกคำหนึ่งไม่มีความหมาย เช่น ใจคอ คอเหนียง คำซ้อนชนิดที่คำหนึ่งไม่มีความหมายแต่ช่วยเน้นความหมายของอีกคำหนึ่ง เช่น เจ็บเจี๊ยบ ดื้อดิ่ง คำซ้อนที่เป็นคำตรงกันข้าม เช่น เท็จจริง ผิดชอบ คำซ้อนที่มีความหมายปรากฏที่คำทั้งสอง เช่น พี่น้อง ลูกหลาน คำซ้อนที่มีความหมายต่างจากคำเดียว เช่น จัดจ้าน จัดเจน คำซ้อนที่มีความหมายกว้างออก เช่น เจ็บไข้ ทุพติ คำซ้อนที่มีความหมายเชิงอุปมา เช่น ค้ำจุน อยู่กิน และคำซ้อนซึ่งมีคำกำหนดเป็น 4 คำ หรือ 6 คำ เช่น ยากดีมีจน อดตาหลับขับตานอน เป็นต้น

พระยาอนุমানราชชน กล่าวในหนังสือนิติศาสตร์ว่า คำซ้อนคือเอาคำเต็ม 2 คำซึ่งต่างเสียง แต่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันมาควบให้ซ้อนกัน แล้วมีความหมายเท่าเดิมหรือความหมายเพี้ยนจากเดิมไปบ้าง ส่วนใหญ่เพื่อไขความอีกคำหนึ่งให้ชัดเจน คำซ้อนบางคู่เป็นคำไทยเดิม เช่น ใหญ่โต เล็กน้อย รักใคร่ บ้านเรือน เป็นต้น หรือเป็นคำที่มาจากภาษาต่างประเทศ เช่น คำเขมร บาลีสันสกฤต เป็นต้น เรานำคำไทยมาซ้อนเพื่อขยายความหมายให้เข้าใจ เช่น ต้นเดิม เด็ดขาด หนองบึง เป็นต้น คำซ้อนที่เป็น 2 คู่ก็มี เช่น พุดจาวว่า ขาน เกือบหอมรมริบ เกี้ยวทอง เป็นต้น (เรื่องเดช ปิ่นเชื่อนชิตย, 2513, น.218-220)

พระวรเวทย์พิสิษฐ์ (2502, 79-80) ให้คำอธิบายในหนังสือหลักภาษาไทยว่าคำซ้อนคือคำอีกชนิดหนึ่งที่เกิดจากการเอาคำสองคำมาต่อเข้า แต่ต่างก็มีความหมายของแต่ละคำมิได้เปลี่ยนความหมายเป็นอย่างอื่นไปได้ เช่น เสื่อสาด ด้วยเหตุที่เอาคำสองคำซึ่งมีความหมายเหมือนกันมาใช้ติดต่อกันจึงเรียกว่า คำซ้อน มีมากในไทย เช่น ดอกดวง วัฒนา

กาญจนา นาคสกุล (2515, 11) กล่าวถึงคำซ้อนแต่ให้ชื่อว่า คำเสริมซ้อน ไว้ว่า เมื่อนำคำมาซ้อนกันแล้ว ความหมายประจำคำหรือคำแปลของส่วนทั้งสองนั้นแปลได้ตรงกัน แม้ว่าคำทั้งสองจะมีที่ใช้ในภาษาไม่เหมือนกันก็ตาม เช่น เร็วไว แบบอย่าง ฯลฯ ส่วนหนึ่งอาจจะใช้เป็นคำแปลของอีกส่วนหนึ่งได้

นิรันดร์ นวมารค (2511, 227) กล่าวว่าคำซ้อนเป็นคำมูล 2 คำ ไม่ใช่คำเดียวกัน มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน นำมาใช้ด้วยกัน เช่น เล็กน้อย สร้างสรรค์ ถ้อยคำ คำซ้อนต้องเป็นคำที่มีความหมายในภาษา ไม่ใช่คำประเภททอทานเสริมบท คำที่นำมาซ้อนกันอาจเป็นคำโบราณ หรือในภาษาถิ่น ซึ่งบางคำอาจเลื่อนความหมายเสียแล้ว เช่น ชั่วช้า ใช้สอย กลิ่นอาย หรือคำภาษาอื่นโดยมีคำไทยอยู่หน้าหรืออยู่ท้าย หรือเป็นคำภาษาอื่นทั้งสองคำ เช่น จิตใจ สร้างสรรค์ หรืออาจเป็นคำซ้อนคู่ก็ได้ เช่น บ้านช่องห้องหอ เรือนแพนาวา เป็นต้น

วิทยานิพนธ์เกี่ยวกับคำซ้อน

สุนันท์ อัญชลินกุล (2520, บทคัดย่อ) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง การสร้างคำการใช้คำไทยในมหาชาติคำหลวง โดยข้อมูลที่นำมาศึกษานั้นเก็บรวบรวมจากหนังสือมหาชาติคำหลวง ที่เป็นสำนวนเก่า 7 กัณฑ์ ซึ่งเชื่อว่าแต่งในสมัยอยุธยา คือ กัณฑ์ทศพร วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มหาราช และนครกัณฑ์ ผลการศึกษาพบว่ามหาชาติคำหลวง มีการสร้างคำซ้อนแบบคำซ้อนคู่ คำซ้อนขยายคู่ คำซ้อนสี่พยางค์ และคำซ้อนมากพยางค์

รัชฎาพรรณ เศรษฐวัฒน์ (2516, บทคัดย่อ) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่องคำซ้อนในภาษาไทย โดยศึกษาลักษณะทางไวยากรณ์ ความหมาย หน้าที่ และที่มาของคำซ้อน โดยใช้ข้อมูลในการศึกษาจากการรวบรวมคำที่ใช้ในชีวิตประจำวัน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน และหนังสือต่างๆ ผลการศึกษาพบว่า คำซ้อนแบ่งออกเป็น 5 หมวด คือ หมวดคำซ้อนที่เป็นคำนาม คำกริยากรรม คำกริยากรรมย่อย คำกริยากรรม และหมวดย่อย ได้แก่ หมวดคำคุณศัพท์ หมวดคำบุพบท และหมวดคำเชื่อมประโยค ในแต่ละหมวดคำคู่ที่มาประกอบเป็นคำซ้อนมีทั้งคำที่เป็นชนิดเดียวกันและต่างชนิดกัน ด้านความหมายแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ ประเภทความหมายคงเดิม ความหมายเปลี่ยนไปเชิงอุปมา และประเภทที่ความหมายของคำต้องอาศัยความหมายของอีกคำหนึ่ง ที่มาของคำซ้อนอาจเป็นคำไทยหรือคำต่างประเทศ แต่ละประเภทอาจมีการขยายคู่จากคำซ้อน 2 คำ เป็น 4 คำ ด้วยวิธีการต่างๆ

วิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการวิเคราะห์ความงามในการประพันธ์วรรณกรรม

นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิตร (2513, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์ลีลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตราฯ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ โดยพิจารณาและเสนอคุณค่าของการพรรณนาความงามในกระบวนพยุหยาตราฯ โดยได้วิเคราะห์ลักษณะการแต่ง พบว่าศิลปะการแต่งที่ปรากฏในงานพระนิพนธ์เรื่องนี้ มีความเด่นในเรื่องการใช้คำ ทั้งการใช้คำที่เหมาะสมกับความ ทำให้ได้ความที่ชัดเจน การใช้คำที่ก่อให้เกิดอรรถาภิธาน การใช้คำที่เล่นเสียงสัมผัส การใช้คำที่เล่นเสียงวรรณยุกต์ การใช้คำที่เล่นเสียง ร ในคำ การใช้คำซ้อน การใช้คำสลับที่ การใช้คำซ้ำ การใช้คำหลากหลาย การใช้คำที่มีความหมายต่างระดับ นอกจากนี้ยังพบว่ามี การใช้คำเพื่อความไพเราะ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างรูปคำกับจำนวนคำ และการเปลี่ยนแปลงรูปคำเพื่อประโยชน์ของสัมผัส ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของผู้นิพนธ์ ทำให้ผลงานเรื่องนี้มีลักษณะที่โดดเด่น

วารีย์ ตันทุลากร (2520, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์ลีลิตเพชรมงกุฎ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยได้ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะการแต่ง พบว่าจุดเด่นของลีลิตเพชรมงกุฎอยู่ที่เนื้อเรื่อง ผู้แต่งได้พรรณนาความทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพคล้ายตาม ใช้สำนวนโวหารดีเด่น และบทเปรียบเทียบที่ลึกซึ้งกินใจ นอกจากนี้ยังพบว่าผู้แต่งได้ใช้ความประณีตเป็นอย่างมากในการเลือกใช้คำให้มีเสียง จังหวะ และประเภทของคำที่เหมาะสมแก่ความแต่ละตอน